

POJEM NÁČELNÍCTVO A PREDŠTÁTNA SPOLOČNOSŤ

JUDR. PETER VYŠNÝ, PHD.
TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PRÁVNICKÁ FAKULTA
KATEDRA DEJÍN PRÁVA

Abstrakt

Náčelníctvo (chiefdom) je interpretačným modelom v zahraničí frekventovane používaným na vystihnutie predštátnych spoločností nachádzajúcich sa v posledných úsekoch svojho vývoja, ktorý by mohol poslúžiť aj právnym historikom či právnym teoretikom. Pre ekonomiku náčelníctva je charakteristická schopnosť vytvoriť nadprodukt, počiatočná špecializácia remesla a redistribúcia. Pôsobenie týchto faktorov je usmerňované tendenciou k maximalizácii výkonu fyzických a psychických síl spoločnosti. V oblasti sociálno-politickej sa náčelníctvo vyznačuje existenciou kolektívneho vlastníctva výrobných prostriedkov a mocenského ústredia (náčelník plus elita), ktorého ekonomická základňa spočíva na nadvýrobku odčerpávanom od výrobcov na základe „spoločenskej zmluvy“, ktorú obe strany rešpektujú. Ústredie nevlastní výrobné prostriedky a nedisponuje donucovacím aparátom na vymáhanie príspevkov od obce. Spoločensky zaujíma náčelníkov rod najdôležitejšie miesto a ostatné rody sa radia podľa svojho vzťahu k nemu – čím sú k nemu bližšie, tým sú významnejšie. Pre ideológiu náčelníctva je príznačné zavedenie foriem kultu zvýrazňujúcich rolu náčelníka či povýšenie osoby náčelníka na inkarnáciu podstaty obce. Náčelník zodpovedá za blaho svojho ľudu a v prípadoch jeho vážneho ohrozenia vonkajšími faktormi môže byť postihnutý trestom, pokiaľ jeho opatrenia na ochranu obce nie sú účinné.

VYŠNÝ, Peter. Pojem náčelníctvo a predštátna spoločnosť. In: *HISTORIA ET THEORIA IURIS*, roč. 2, 2010, č. 4, s. 107-126.

Úvod

Jedným z kľúčových problémov skúmania *predštátnej spoločnosti*¹ je postihnutie štádia jej vývinu, ktoré predchádzalo vzniku štátu (štátnej organizácie). V staršej literatúre, ovplyvnenej dnes už prevažne prekonanými názormi L. H. Morgana a F. Engelsa, resp. v súčasnosti neaktuálnou koncepciou

¹ Používanie pojmu „predštátna spoločnosť“ je v prípade tých historických spoločností bez štátnej organizácie, ktoré sa nikdy netransformovali na štáty, problematické, pretože evokuje istú neukončenosť ich štrukturálneho vývoja, teda ich „zákonité“ budúce smerovanie k štátu, čo je však empiricky neverifikovaný predpoklad. Takéto spoločnosti by preto bolo vhodnejšie nazývať „neštátne spoločnosti“, ako sa s tým možno stretnúť v zahraničnej literatúre.

ciou tzv. unilineárnej evolúcie,² sa za toto štádium považovala tzv. *vojenská demokracia* (military democracy; militärische Demokratie). V novšej literatúre sa posledné obdobie predštátnej spoločnosti označuje pojmom *náčelníctvo* (chiefdom; Häuptlingstum), ktorý v 20. rokoch 20. st. zaviedol B. Malinowski,³ čo však neznamena, že by sa koncept vojenskej demokracie stal úplne obsolentným; napr. český archeológ a orientalista P. Charvát považuje vojenskú demokraciu za jednu z možných vývojových ciest k štátu, resp. za určitý druh náčelníctva.⁴ Sotva sa však možno stotožniť s apriórnym chápaním vojenskej demokracie ako vývojovej sekvencie v podstate vždy predchádzajúcej vzniku štátu, ktoré ešte aj v 80. rokoch 20. storočia dogmaticky presadzoval známy prehistorik J. Herrmann⁵ a ďalší marxisticky orientovaní bádatelia z bývalej NDR.⁶

Aj keď model vojenskej demokracie⁷ zrejme správne vystihuje usporiadanie spoločenstiev napr. homérskych Grékov či protohistorických Keltov

² C. Ph. Kottak definoval koncepciu unilineárnej evolúcie výstižne ako „the view that all cultures have evolved in the same order through a set sequence of stages“. KOTTAK, C. Ph. *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York : Mc Graw Hill Inc. 1991, s. 177.

³ Výstižnú charakteristiku diela tohto významného antropológa funkcionalistu pozri v práci: KANOVSKÝ, M. *Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie*. Bratislava : Chronos 2004, s. 90 – 109.

⁴ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické LXXX*, 1989, s. 207, 213.

⁵ Pozri HERRMANN, J. Militärische Demokratie und die Übergangsperiode zur Klassengesellschaft. In: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 23, 1982, s. 11-31.

⁶ Pozri sériu teoretických a prípadových štúdií venovaných vojenskej demokracii publikovaných v *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 25, 1984.

⁷ Pojem „vojenská demokracia“ v r. 1877 zaviedol a vymedzil americký právnik a jeden z pionierov etnológie L. H. Morgan (pozri MORGAN, L. H. *Pravěká společnost neboli výskumy o průběhu lidského pokroku od divočství přes barbarství k civilizaci*. Praha : Nakladatelství Čs. akademie věd 1954, passim. Prehľadné zhrnutie Morganových tvrdení týkajúcich sa vojenskej demokracie pozri v článku: GUHR, G. – SCHLETTE, F. Die militärische Demokratie nach L. H. Morgan. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 30, 10/11, 1982, s. 909-915). Kým pre Morgana vojenská demokracia ešte priamo nepredstavovala prechodné štádium medzi predštátnou a etatizovanou spoločnosťou, ale skôr špecifickú formu vlády, F. Engels, ktorý tento pojem r. 1884 prevzal do svojho diela *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu) (pozri ENGELS, F. Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. In: MARX, K. – ENGELS, B. *Vybrané spisy II*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury 1954, passim), prepožičal vojenskej demokracii práve takýto význam. V 30. rokoch 20. st. sa vojenskej demokracii venovali sovietski bádatelia, ktorí v nej (nadväzujúc na Engelsa) videli finálne štádium prvotnopospolnej spoločnosti,

a Germánov (v ktorých prípade, navyše, možno vojenskú demokraciu považovať za konečnú vývojovú podobu náčelníctva⁸), ako aj rímskej pospolitosti v období kráľovstva,⁹ v súčasných prácach o praveku a staroveku sa termín „vojenská demokracia“ už takmer nepoužíva. Podobne aj skoršie nazeranie na iné historické spoločenstvá ako na vojenské demokracie, zdá sa, zastaralo. Napr. tvrdenie F. Katza, že usporiadanie aztéckeho mesta *Tenochtitlan* v prvej, no v miere úmerne sa zmenšujúcej rozvíjajúcej sa štátnej organizácii ešte aj v druhej polovici 15. st. po Kr. vykazovalo znaky vojenskej demokracie,¹⁰ vyhodnotila U. Thiemer Sachse ako nedostatočne podložené, aj keď ho priamo neodmietla.¹¹ F. Curta zasa zdôraznil nevhodnosť používania pojmu „vojenská demokracia“ na označovanie slovanských societ na území východnej Európy v čase pred ich kristianizáciou a etatizáciou.¹²

Cieľom tohto teoreticko-syntetizujúceho príspevku je stručne priblížiť v našom prostredí prakticky neznámy koncept „náčelníctvo“ ako explikačný model s potenciálnou užitočnosťou pre určité úseky európskych i mimo-európskych (verejno)právných dejín.

predchádzajúce spoločnosti triednej (porovnaj TOLSTOV, S. P. Voennaja demokratiya i problema genetičeskoj revoljucii. In: *Problemy istorii dokapitalističeskich obščestv*. 7-8, 1935 (Moskva), s. 203-215. CHAZANOV, A. M. Military democracy and the epoch of class formation. In: BROMLEY, J. V (ed.). *Soviet Ethnology and Anthropology Today*. The Hague/Paris 1974, s. 133-146). Po druhej svetovej vojne a najmä v 60. rokoch 20. st. sa však model vojenskej demokracie stal terčom kritiky, resp. bol odmietaný, a to nielen „na Západe“, ale aj doktorými marxisticky orientovanými autormi v Sovietskom zväze a krajinách východného bloku (napr. HERRMANN, J. Militärische Demokratie und die Übergangsperiode zur Klassengesellschaft. In: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 23, 1982, s. 17).

⁸ Napr. PODBORSKÝ, V. *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 1997, s. 175.

⁹ ENGELS, F. Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. In: MARX, K. – ENGELS, B. *Vybrané spisy II*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury 1954, s. 288.

¹⁰ Bližšie pozri KATZ, F. Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Azteken im 15. und 16. Jahrhundert. In: *Ethnographisch-Archäologische Forschungen*, 3-2, 1956, s. 154-156.

¹¹ Porovnaj THIEMER-SACHSE, U. Zum Problem der militärischen Demokratie bei den Azteken zur Zeit der spanischen Eroberung. In: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 25, 1984, s. 496-507.

¹² Pozri CURTA, F. Feasting with the “Kings” in an Ancient Democracy: On the Slavic Society of the Early Middle Ages (Sixth to Seventh Century A. D.). In: *Essays in Medieval Studies* 15, 1998, s. 19-34.

Všeobecne o predštátnej spoločnosti a mieste náčelníctva v jej vývoji

Obdobie predštátnej spoločnosti predstavuje v globálnom vývoji ľudstva najdlhší úsek. V Európe zahŕňa celú *prehistoriu* (pravek) a v prípade oblastí, ktoré neboli pod bezprostredným vplyvom antickej civilizácie (napr. stredná Európa vrátane Slovenska), aj obdobie medzi pravekom a stredovekom označované ako *protohistória*.¹³ V mimoeurópskom svete sa predštátna spoločnosť niekde – v rôznom čase – transformovala na štáty (v Ázii vrátane ostrovnej Ázie, v severnej Afrike, vo viacerých častiach subsaharskej Afriky, v predkolumbovskej Mezoamerike a v andskej oblasti), inde v rôznych podobách pretrvala do európskeho novoveku (napr. v Polynézii) alebo až do celkom nedávnej minulosti (napr. kanadskí Inuiti).

Výskum predštátnych spoločností je doménou archeológie, etnológie (v krajinách bývalého východného bloku dlho nazývanej etnografia či národopis) a tiež kultúrnej a sociálnej antropológie. Naproti tomu historická veda i veda dejín štátu a práva sa skúmaniu predštátnych spoločností venujú len okrajovo. Historikovi od skúmania predštátnych spoločností odrádza akási (dlhodobá) „strnulosť“ a „nezreteľnosť“ ich dejinného vývoja (pokiaľ týmto tradične rozumieme sled udalostí prinášajúcich výraznejšie zmeny, pokrok či smerovanie k nejakému „vyššiemu cieľu“¹⁴), ako aj nemožnosť jeho dostatočného postihnúť zvyčajnou historickou metodikou – rozborom písaných

¹³ Termín „protohistória“ (t. j. raná, včasná či skorá doba dejinná; porovnaj aj alternatívne nemecké názvy Vorgeschichte a Frühgeschichte) sa používa na pomenovanie dejinných úsekov, ktoré sa na rozdiel od skorších období (= prehistoria) už dajú poznávať pomocou písaných prameňov, avšak tieto pramene samy osebe neumožňujú dostatočne ucelené poznanie dejinných udalostí a javov a (alebo) nepochádzajú od sociálnych formácií, o ktorých dejinách vypovedajú, ale z externého prostredia (napr. správy antických autorov o Keltoch či Germánoch) a (alebo) vznikli s určitým časovým odstupom od dejinných udalostí a javov, ktoré zachytávajú, pričom pramene k týmto udalostiam a javom relatívne súčasné nie sú k dispozícii (napr. pramene k obdobiu Rímskeho kráľovstva vznikli až v období Rímskej republiky).

¹⁴ Povedľa stotožňovania dejín s vývojom prinášajúcim rôzne zmeny, s pokrokom či so smerovaním k nejakému „cieľu“ existujú aj iné pohľady na dejiny. Napr. známy francúzsky mysliteľ C. Lévi Strauss tvrdil, že spoločnosti, ktoré sa dlhodobo nevyvíjali, predovšetkým domorodé populácie mimoeurópskych území, nemožno chápať ako ahistorické, ale ako spoločnosti s inými dejinami, než aké majú krajiny západnej civilizácie. Kým dejiny krajín západnej civilizácie sú o zmenách sociálnej reality, dejiny domorodých spoločenstiev podľa Lévi Straussa spočívajú skôr v úsilí ich príslušníkov zachovať svoj tradičný spôsob života a odolať potenciálnym zmenám. KANOVSKÝ, M. Antropológia, história, archeológia. In: *Slovenský národopis* 2/2000, s. 208. Bližšie pozri napr. LÉVI-STRAUSS, C. *Štruktúrna antropológia*. Bratislava : Kalligram, 2000, 1. a 6. kapitola.

prameňov.¹⁵ Nezaujímam právnych historikov o predštatné spoločnosti zasa súvisí s (hypo)tézou, podľa ktorej v týchto spoločnostiach neexistovalo právo vo vlastnom zmysle. Táto (hypo)téza, spočívajúca na predstave o podmienenej existencii „skutočného práva“ súčasťou existenciou štátu, však v súčasnosti nie je prijímaná bezvýhradne,¹⁶ obzvlášť po tom, čo právní antropológovia presvedčivo ukázali existenciu určitého práva v recentných spoločnostiach bez štátnej organizácie, a to aj v jednoducho štruktúrovaných, napr. u austrálskych lovcov a zberačov (*aborigines*).¹⁷

Dôležitou otázkou spojenou s výskumom predštatnej spoločnosti sú periodizácie jej vývinu. Je nesporné, že najpresnejšie a najpodrobnejšie periodizácie môže priniesť výlučne archeológia, ktorá nepracuje so subjektívnymi historickými (písanými) prameňmi alebo rovnako subjektívnymi etnografickými prameňmi, ale s autentickými hmotnými „časticami minulosti“, teda s objektívnymi faktmi.¹⁸ Na druhej strane, archeologické periodizácie majú prinajmenšom dve nevýhody: ich platnosť je obmedzená len na konkrétne lokality, prípadne menšie územia, a priamo vypovedajú iba o inováciách v ob-

¹⁵ Tento problém sa však sčasti dá prekonať najmä metódami tzv. *etnohistórie*, úspešne aplikovanými napr. na výskum orálne tradovaných historických narácií predkoloniálnych spoločností subsaharskej Afriky. K tomu pozri napr.: CAR-MACK, R. M. *Ethnohistory: A Review of its Development, Definition, Methods, and Aims*. In: *Annual Review of Anthropology*. Vol. 1, 1972, s. 227-246. DEMM, E. Neue Wege in der amerikanischen Geschichtswissenschaft. In: *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte* 22, 1971, s. 360-362. KRÍŽOVÁ, M. Evropa a „národy bez histórie“ (ciele, metódy a úskalí etnohistórie). Príspevok prednesený dne 11. září 1999 na VIII. sjezdu historiků ČR v tematickém bloku „Modernizace českého dějepisectví a metodologický vývoj světové historiografie“. Dostupné na internete: www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/Krizova.html (citované 1. 3. 2010).

¹⁶ K tomu pozri FIKENTSCHER, W. *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 2009, s. 57-69, 129-139.

¹⁷ Napr. KOLL, W. H. Die ausschließlichen Nutzungsberechtigungen im Rahmen der australischen Wildbeuteerschaft. In *Anthropos* 74, 1979, s. 81-173. YENGOYAN, A. A. Economy, Society, and Myth in Aboriginal Australia. In: *Annual Review of Anthropology* 8, 1979, s. 393-415.

¹⁸ Archeológia má oproti histórii istú výhodu v tom, že jej prameňmi sú materiálne „častice minulosti“ ako „deideologizované“ fakty, čo sa o písaných prameňoch ako subjektívnych, a preto nezriedka tendenčných, nepresných či neúplných opisoch minulosti povedať nedá. Na tejto známej myšlienke nesporne čosi je, zrejme však možno dať za pravdu českému historikovi D. Třeštíkovi, ktorý v nej videl len naivnú pozitivistickú predstavu o možnosti, resp. nutnosti dopracovať sa k úplne pravdivému, vyčerpávajúcemu a jednoznačnému obrazu dejín. K tomu pozri TŘEŠTÍK, D. K poměru archeologie a historie. In: *Archeologické rozhledy* 53, 2001, s. 357-361.

lasti spôsobov obstarávania si obživy a používania technológií. Schematizáciu vývoja ďalších dôležitých prvkov predštátnych spoločností (ich sociálnych a politických štruktúr, podôb každodenného života ich členov, rôznych prejavov ich imateriálnej kultúry a pod.) tak v zásade nájdeme len v nearcheologických, t. j. etnologických/antropologických periodizáciách. Tie sú však zväčša založené na skúmaní vývoja historických a recentných predštátnych spoločností, v dôsledku čoho ich na podstatne dlhšie trvajúci (a zaiste aj kvalitatívne odlišný) vývoj spoločností prehistorického obdobia možno vzťahovať len v obmedzenom rozsahu. Výstižne to zhrnul Z. Vašíček: „Dnes sa už neprikladá váha evolucionistickej hypotéze 19. storočia predpokladajúcej, že súčasný stav primitívnych spoločností je iba opakovaním pravekého života. Priama analógia medzi nimi nie je možná. Jednoduché súčasné spoločnosti sú v skutočnosti výsledkom dlhého vývoja a každá analógia môže byť použitá len po prísnej kritike a na základe komplexného porovnania.“¹⁹

Uvedené pre archeológiu/prehistóriu znamená toľko, že sa síce môže inšpirovať výsledkami etnologických/antropologických výskumov, musí ich však prijímať kriticky a selektívne: „Odkazy (v prácach archeológov – pozn. P. V.) na etnológiu môžu byť problematické. Táto veda je v zásade odkázaná na štúdium synchrónnych, predovšetkým štruktúrnych a funkcionálnych súvislostí prebiehajúcich v relatívne krátkom časovom období. Chýba jej teda časová hĺbka a vývojová perspektíva. Archeológia sledujúca časový sled a priestorové koincidencie kultúr musí preto brať etnologické tvrdenia cum grano salis.“²⁰

Náčelníctvom a jeho miestom vo vývoji predštátnej spoločnosti sa v 60. rokoch 20. st. zaoberal najmä americký antropológ E. R. Service, stúpenec tzv. *neoevolucionizmu*. Vo svojej práci *Primitívna sociálna organizácia* (1962) postuloval existenciu štyroch základných typov, resp. evolučných štádií sociálno-politickej organizácie ľudských spoločností, ktoré označil ako: (1) *tlupa* (band), (2) *kmeň* (tribe), (3) *náčelníctvo* (chiefdom) a (4) *štát* (state).²¹ Jeho periodizácia bola (dozaista právom) kritizovaná pre prílišnú jednoduchosť a schematickosť, no s rôznymi modifikáciami sa používa dodnes.²² O tom svedčí napr. aj jej prevzatie do uznávanej učebnice antropológie od C. Ph. Kottaka,²³ ktorý však abstraktné spoločenskovedné termíny

¹⁹ VAŠÍČEK, Z. *Archeologie, historie, minulost*. Praha : Karolinum 2006, s. 65.

²⁰ VAŠÍČEK, Z. *Archeologie, historie, minulost*. Praha : Karolinum 2006, s. 68.

²¹ Pozri SERVICE, E. R. *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. New York : Random House 1962.

²² SOUKUP, V. *Dějiny antropologie* (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie). Praha : Karolinum, 2004, s. 478.

²³ Bližšie pozri KOTTAK, C. Ph. *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York : McGraw-Hill, Inc. 1991, najmä s. 196-236.

ako náčelníctvo či štát správne chápe ako tzv. *ideálne typy* (pojem M. Webera). Takéto pojmy totiž vyjadrujú určitý, v podstate už vykryštalizovaný stav sociálnej reality, nie však postupný prechod k nemu, resp. dejinné premeny vôbec. Nezohľadňujú teda povedzme výskyt kmeňových komunit, ktoré vykazujú aj niektoré znaky náčelníctva, ale náčelníctvami (ešte) nie sú, či (raných) štátov, ktorých usporiadanie obsahuje ešte aj niektoré prvky náčelníctva, ale náčelníctvami (už) nie sú.²⁴

Servicova periodizácia náčelníctvo neponíma ako samostatné, svojbytné štádium vývoja, ale skôr iba ako akúsi prechodnú vývinovú fázu medzi kmeňom a štátom. Kmeň chápe ako usadlé spoločenstvo osôb/rodov žijúcich v dedinách a zaoberajúcich neintenzívnou výrobou potravín – pastierstvom či záhradkárstvom (hortikultúra), ktoré je väčšie ako mobilná lovecko-zberačská tlupa (tá číta do 50 osôb) a v ktorom absentujú tak ústredná vláda, schopná efektívne vynucovať mocenské rozhodnutia, ako aj sociálno-ekonomická stratifikácia, t. j. sociálne triedy.²⁵ Náčelníctvo vymedzuje ako spoločenstvo zvyčajne väčšie ako kmeň, ktorého ekonomika je založená na intenzívnom záhradkárstve alebo poľnohospodárstve. Stále ide o rodovú spoločnosť, v ktorej však už existuje stabilná politická štruktúra a výraznejšia sociálna diferenciácia: iba náčelník a jeho rodinní príslušníci majú privilegovaný prístup k majetku, moci a prestíži. Pre štát sú podľa Servica príznačné sociálno-ekonomická stratifikácia, centralizované vykonávanie moci prostredníctvom určitých inštitúcií (orgánov) a ďalšie skutočnosti (pre rané, ale aj neskoršie predindustriálne štáty to o. i. môže byť agrárna báza ekonomiky).²⁶

Servicovi možno vytknúť nielen to, že zásadne simplifikuje v skutočnosti nesmierne zložitý a v priestore i čase výrazne rozmanitý (hoci v niektorých ohľadoch i veľmi podobný) štrukturálny vývoj ľudských spoločností, ale s rezervou treba brať aj jeho vymedzenia kmeňa²⁷ a náčelníctva, ktoré neplatia pre všetky kmene a náčelníctva, či predstavu o vývoji spoločností od kmeňov k štátom cez náčelníctvo ako tranzitívne štádium. Ako v tejto súvis-

²⁴ Porovnaj KOTTAK, C. Ph. *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York : McGraw-Hill, Inc. 1991, s. 218.

²⁵ V nemarxistickej sociológii sa však pojem „sociálna trieda“ zvykne používať len v súvislosti s usporiadaním modernej industriálnej spoločnosti. Bližšie pozri GEIST, B. *Sociologický slovník*. Praha : Victoria Publishing a.s. 1992, s. 456-458 (heslo Stratifikace sociální) a s. 514-515 (heslo Třída sociální).

²⁶ Pozri SERVICE, E. R. *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. New York : Random House 1962.

²⁷ Pojem „kmeň“ (tribe) nie je v spoločenských vedách ponímaný jednotne. K tomu pozri napr. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha 1994, s. 114-115 (heslo „kmen“).

losti píše napr. nemecký právny vedec a antropológ W. Fikentscher,²⁸ niektoré kmene (konkrétne v prostredí severoamerických Indiánov) sa vyznačujú silnou sociálno-ekonomickou stratifikáciou. Mnohé kmene zasa majú ústrednú vládu, ktorá je spôsobilá vynucovať svoje rozhodnutia. Náčelníctva nie vždy musia byť založené na príbuzenských/rodových vzťahoch, ale v nich môžu byť prítomné aj iné sociálne štruktúry, napr. klany,²⁹ ich ekonomika často nie je intenzívna a pod. Náčelníctva tiež nie sú organizáciami vo vlastnom zmysle, keďže nepoznajú členstvo a zodpovedné orgány. Fikentscher ďalej trefne udáva,³⁰ že kým kmeň je skupinou ľudí, náčelníctvo je druhom spoločenského poriadku, takže ide o dva koncepty, ktoré sa nenachádzajú na rovnakej úrovni zovšeobecnenia (nejde o vecne nadväzujúce pojmy), v dôsledku čoho podľa neho téza o vývine od kmeňa (zoskupenia ľudí) cez náčelníctvo (druh spoločenského poriadku) k štátu (ďalšiemu druhu spoločenského poriadku) nie je udržateľná.

Pre úplnosť ešte dodajme, že povedľa Servicovej periodizácie existuje aj novšia, dôkladne prepracovaná schéma sociálno-politickej evolúcie, ktorú jej autori – americkí antropológovia A. W. Johnson a T. Earle – priblížili v práci *Vývoj ľudských spoločností. Od lovecko-zberačskej skupiny k agrárnemu štátu* (2000).³¹ Títo bádatelia rozpoznali tri základné stupne štruktúrneho vývoja ľudských spoločností a viaceré vývinové varianty v ich rámci. Základnými stupňami sú: (1) *voľné zoskupenie niekoľkých rodín* (family-level group), (2) *lokálna komunita* (local group) a (3) *regionálny politický útvar* (regional polity), ktorý môže mať podobu náčelníctva alebo štátu, pričom náčelníctvo môže byť v závislosti od stupňa svojho rozvoja *jednoduché* (simple

²⁸ FIKENTSCHER, W. *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 2009, s. 321.

²⁹ Pojmy „klan“ (angl. clan) a „rod“ (lat. gens; angl. lineage) nemožno stotožňovať: Klan aj rod predstavujú skupinu pokrvne príbuzných osôb, ktorých spolupatričnosť vyplýva z ich vzťahu k spoločnému prapredkovi (apical ancestor); tým je v prípade rodu v minulosti skutočne žijúci človek, ktorého možno identifikovať genealogicky, v prípade klanu má však totemický charakter a je doložený mýticky. Tento rozdiel medzi klanom a rodom sa môže zdať malý, vedie však k veľkým odlišnostiam v sociálnej štruktúre konkrétnych spoločností. K tomu pozri napr. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha 1994, s. 113, 115 (heslá „rod“ a „klan“). MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Slon, 2006, s. 115.

³⁰ FIKENTSCHER, W. *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 321.

³¹ Pozri JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford: Stanford University Press 2000.

chiefdom), zahŕňajúce niekoľko tisíc osôb, alebo *komplexné* (complex chiefdom), zahŕňajúce niekoľko desaťtisíc osôb.³²

Náčelníctva sa v rôznom čase objavili v mnohých častiach sveta, pravda, nie všade bola ich podoba vo všetkých podstatných ohľadoch rovnaká³³ a nie všade sa postupne transformovali na štáty, ba v niektorých prípadoch sa rozpadli na jednoduchšie sociálne formy, ako to naznačujú aj diskontuity v archeologickom materiáli (v našom prostredí napr. medzi keltským a germánskym či germánskym a slovanským osídlením).³⁴ Typicky sa s náčelníctvami možno stretnúť vo vývoji Oceánie, predovšetkým Polynézie, cirkumkaribskej oblasti, nížinnej Amazónie, Severnej Ameriky, Mezoameriky, andskej oblasti, Mezopotámie, Afriky či Európy (tu sa náčelníctva začali vytvárať už v neolite, neskôr sa niektoré zmenili na štáty, no po páde Rímskej ríše sa kontinent na čas vrátil na vývojový stupeň náčelníctva).³⁵ Ukazuje sa, že náčelníctvo predchádzalo štátom v Európe (starovekým aj stredovekým), na americkom kontinente (Mezoamerika, andská oblasť) i v Oriente (vo vývoji starovekého Egypta, Mezopotámie, Indie, Číny i Japonska možno pomerne jednoznačne rozpoznať štádium náčelníctva³⁶).

Vymedzenie náčelníctva

Vznik náčelníctva indikuje vytvorenie sa regionálnej politickej organizácie so systémom centralizovanej vlády zastrešenej náčelníkom, ktorej sa podriadili pôvodne autonómne lokálne komunity – dediny rozsídlené v rámci regiónu. Dôvody tohto ich podriadenia sa boli zaiste rôzne, R. L. Carneiro však prišiel s vysvetlením (tzv. *circumscription theory*),³⁷ ktoré môže mať širšiu platnosť. Jeho teóriu možno v krátkosti zhrnúť takto: Po vyčerpaní voľných

³² Bližšie pozri JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press 2000, s. 245-303.

³³ V literatúre sa náčelníctva s ohľadom na ich miestne zvláštnosti rôzne (nejednotne) kategorizujú, čím sa však v tomto článku nezaobieram, keďže sa v ňom pokúšam podať zovšeobecnený pohľad na náčelníctvo.

³⁴ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 213.

³⁵ EARLE, T. K. Chiefdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 281-288.

³⁶ Bližšie pozri CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 213-215.

³⁷ CARNEIRO, R. L. A Theory of the Origin of the State. In: *Science* 169, 1970, s. 733-738. Dostupné na internete: www.anthoniflood.com/carneirooriginstate.htm (citované 1. 6. 2010). JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press, 2000, s. 259.

hospodárskych zdrojov regiónu, predovšetkým poľnohospodárskej pôdy, t. j. po ich zabratí dedinami, sa aj v dôsledku populačného nárastu začali medzi dedinami vojny o zdroje. Porážka dediny viedla k jej zdaneniu v prospech víťaza a k jej začleneniu do jeho mocenskej domény, ktorý takto vlastne zjednotoval dediny regiónu, t. j. začalo sa vytvárať mocenské ústredie stojace nad jednotlivými dedinami. Pritom obyvatelia porazených dedín museli svoju politickú a ekonomickú závislosť nevyhnutne strpieť, keďže prírodné pomery v okolitých oblastiach im neumožňovali odísť do nich žiť (environmental circumscription), prípadne nemohli odísť z dôvodu preľudnenosti okolitých oblastí (social circumscription). Nutnosť celoživotného zotrvávania v dedinách potom ich obyvateľov podnecovala chrániť svoje dediny a ich zdroje pred vonkajším nepriateľom, čo bolo efektívnejšie, ak sa dediny bránili spoločne, s čím ďalej súvisí ich ochota podriaďovať sa jednotnému vojenskému veleniu. Potreba ústredného vojenského velenia umožnila spoločenský vzostup vodcovských osobností organizujúcich vojenské aktivity na regionálnej/centrálnej úrovni, ktorí sa z vojenských veliteľov čoskoro stali náčelníkmi, čiže všeobecnými vodcami regiónu/náčelníctva s univerzálnou vládou právomocou (civilnými aj vojenskými funkciami). Ako však vyplýva z citovanej literatúry, konštitúciu náčelníctiev treba spájať nielen s vojenstvom, ale aj inými faktormi.

Súhrnne možno konštatovať, že náčelníctva sa vytvorili a ďalej pretrvávali z dvoch hlavných dôvodov: po prvé, v spoločnosti sa objavila potreba schopného vodcu, ktorý by účinne riadil aktivity so širšou prospešnosťou (vojenské – náčelník organizoval nielen obranu, ale často aj dobyvačnokoristnícke ťaženia, ktoré sú pre mnohé náčelníctva typické, či hospodárske – náčelník napr. zodpovedal za zhromaždenie a uskladnenie zásob na „horšie časy“, obzvlášť ak ním zavedené agrotechnické inovácie, napr. zavlažovanie, síce zväčšili dosahovanú úrodu, avšak za cenu rýchlejšieho vyčerpania a znehodnocovania pôdy); po druhé, náčelník vhodným skombinovaním niektorých z nižšie uvedených politických stratégií získal možnosť kontrolovať/regulovať prístup k výrobným prostriedkom vrátane obrábateľnej pôdy ako najdôležitejšieho z nich, pracovné činnosti (výrobu), nakladanie s výsledkami výroby, distribúciu tzv. prestížnych predmetov (t. j. vecí vyššej ekonomickej hodnoty fyzicky symbolizujúcich a súčasne v súlade s oficiálnou dobovou ideológiou legitimizujúcich nadradené sociálne postavenie ich držiteľov), a začal tiež ovládať silovú zložku spoločnosti – bojovníkov.³⁸

Z diskusií amerických bádateľov, ktorí sa v r. 1988 zúčastnili na seminári o náčelníctvach, usporiadanom *School of American Research*, vyplynulo, že politickými stratégiami, ktorými náčelníci nadobúdali, resp. si udržiavali

³⁸ Bližšie pozri EARLE, T. K. Chieftoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 291-298.

svoju reálnu moc, boli najmä:³⁹

- (1) obdarovávanie,⁴⁰ usporadúvanie verejných hostín⁴¹ a poskytovanie služieb;
- (2) intenzifikácia produkcie statkov uspokojujúcich základné životné potreby;
- (3) využívanie situácie znemožňujúcej obyvateľom dedín daného regiónu odísť žiť mimo regiónu (v zmysle vyššie načrtnutého Carneirovho modelu);
- (4) použitie vojenskej sily;
- (5) vytváranie spojeneckých väzieb so spoločenstvami za hranicami náčelníctva;
- (6) zväčšovanie počtu osôb podriadených náčelníkovi o obyvateľov podmaňovaných území;
- (7) manipulovanie tradičných ideologických koncepcií legitimizácie panujúceho spoločenského poriadku (tieto koncepcie mali svetský alebo nadprirodzený, t. j. náboženský základ);
- (8) zavedenie nových ideologických koncepcií legitimacy spoločenského poriadku náčelníctva;
- (9) kontrola výrobných procesov a prerozdeľovania ich výsledkov v rámci náčelníctva;
- (10) kontrola získavania majetkových hodnôt spoza hraníc náčelníctva.

³⁹ Bližšie pozri EARLE, T. The Evolution of Chiefdoms. In: *Current Anthropology* 30. 1. 1989, s. 84-88.

⁴⁰ V archaických spoločnostiach sa darovanie často chápalo nie ako lukratívny, ale naopak onerózný kontrakt, t. j. od obdarovaného sa očakávalo, že sa darcom bude nejakým hmatateľným spôsobom „revanšovať“. Na túto funkciu daru v r. 1925 upozornil M. Mauss v dodnes citovanej štúdii *Essai sur le don* (Pojednanie o dare). Pozri KANOVSKÝ, M. *Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie*. Bratislava : Chronos 2004, s. 78-89 (osobitne s. 85-88).

⁴¹ Obdarovávanie a usporadúvanie opulentných verejných hostín súvisí s javom známym ako „okázalá spotreba“ (conspicuous consumption), ktorý C. Renfrew vymedzil nasledovne: „V niektorých spoločnostiach ctižiadostiví vodcovia, ktorí si ešte nezabezpečili vysoké postavenie, pokúšajú sa o to tak, že rozdeľujú dary a usporadúvajú hostiny, na ktoré pozývajú čoraz viac ľudí zo svojho okolia. Môžeme to označiť ako okázalú spotrebu, kde spoločensky aktívny a usilovný vodca manifestuje svoje bohatstvo a bezkonkurenčnú štedrosť tým, že usporadúva hostiny pre svoje spoločenstvo, kde si takto zvyšuje svoje postavenie a renomé. Takéto príležitosti sú často súťažou, v ktorej sa hostiteľ usiluje prekonať iných ctižiadostivých vodcov rozsahom a kvalitou toho, čo ponúka.“ (RENFREW, C. *Prehistória. Formovanie ľudskej mysle*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 175.) Dodajme ešte, že známym príkladom okázalej spotreby je ceremónia *pottlach* u Indiánov zo severozápadného pobrežia Severnej Ameriky (k tomu pozri napr. MURPHY, R. F. *Úvod do kultúrnej a sociálnej antropológie*. Praha : Slon, 2006, s. 145-146).

Na seminári sa riešila aj otázka základných zdrojov moci náčelníka. Earle zastával názor, že aj keď ideológia a disponovanie vojenskou silou sú nepochybne jej významnými zdrojmi, na vznik konsolidovanejšieho náčelníctva bola potrebná aj efektívna kontrola výrobných prostriedkov náčelníkom v súčinnosti s elitou.⁴² Tieto však – a to treba zdôrazniť – zostávali, aspoň z väčšej časti, v kolektívnom vlastníctve⁴³ (v opačnom prípade by sme v zásade nemohli hovoriť o náčelníctve, ale o štáte). Regulovanie prístupu k výrobným prostriedkom náčelníkom sa do určitej miery uskutočňovalo vo verejnom záujme, nie ako dispozície vlastníka k predmetu jeho súkromného vlastníctva, aj keď môžu existovať výnimky: napr. v komplexných náčelníctvach na Havajských ostrovoch jestvovalo, ako sa zdá, vrchné vlastníctvo pôdy, ktorého subjektom bol náčelník stojaci v trojstupňovej hierarchii tamojšej elity na najvyššom stupni, a to na základe svojho „práva dobyvateľa“.⁴⁴

Regulovanie prístupu k výrobným prostriedkom náčelníkom teoreticky znamenalo, že ich faktické požívanie individuálnymi osobami/rodinami bolo viazané na skorší, aspoň konkludentný súhlas náčelníka. Ten mohol byť odôvodňovaný povedzme „tajnými znalosťami“ náčelníka, ktoré mu „umožňovali“ ovplyvňovať plodnosť pôdy i ľudí.⁴⁵ Výrazom tejto situácie bola v prípade pôdy povinnosť osôb, ktoré ju obrábali, poskytovať náčelníkovi rentu *in natura*.

Ako postrehol Charvát,⁴⁶ model koexistencie kolektívneho vlastníctva pôdy a poskytovania hmotných statkov (hnutečných vecí) vládcovi a elitám bol rozšírený v predštátnych aj štátnych spoločnostiach. V náčelníctve sa však viac či menej dobrovoľný výber príspevkov neopieral o inštitucionalizovaný správny/donucovací aparát, ale o akúsi „spoločenskú zmluvu“ (pomyselné) uzavretú medzi náčelníkom na jednej strane a radovými obyvateľmi náčelníctva na druhej strane, v mnohých prípadoch podmienenú (odôvodňo-

⁴² Bližšie pozri EARLE, T. The Evolution of Chiefdoms. In: *Current Anthropology* 30. 1. 1989, s. 86.

⁴³ Napr. KOTTAK, C. Ph. *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York : McGraw-Hill, Inc. 1991, s. 220-221.

⁴⁴ Bližšie pozri EARLE, T. K. Chiefdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 294-295. JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press, 2000, s. 289-290.

⁴⁵ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 211. Napr. havajskí náčelníci predstavovali počas ceremónie *Makahiki* boha *Lo-no* a ako takí „zodpovedali“ za plodnosť pôdy, ktorú ovládali, ako aj za plodnosť im podriadených ľudí. EARLE, T. K. Chiefdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 299.

⁴⁶ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 210-211.

vanú) nábožensky. Išlo tu vlastne o mechanizmus odčerpávania nadvýrobku od priamych výrobcov do vládneho ústredia náčelníctva, ktoré o jeho použití síce rozhodovalo podľa vlastného uváženia, avšak nutne v rámci operačného priestoru, daného tým, čo mu prispievajúca časť spoločenstva bola ochotná tolerovať.⁴⁷ Túto skutočnosť možno usudzovať aj z toho, že náčelníci vo väčšom či menšom rozsahu museli prihliadať na „*vox populi*“, čoho dokladom je napr. právomoc *comitia curiata* voliť, resp. *comitia calata* inaugurovať *regu* – v podstate náčelníka, alebo pomerne vplyvná mocenská pozícia ľudových zhromaždení *thing/ding* v predštátnom i protoštátnom germánskom prostredí.⁴⁸

Samotný výber príspevkov (dávkov) prebiehal najskôr tak, že náčelník osobne alebo ním poverené osoby v určitých intervaloch obchádzali poskytovateľov príspevkov a príspevky od nich priamo preberali, čo je model známy napr. aj z prednormánskeho Anglicka, Franskej ríše, Poľska, Kyjevskej Rusi (*poludie*) či škandinávskych krajín, ale aj z mimoeurópskych oblastí (napr. Kaukaz, Gruzínsko, tropická Afrika, Polynézia).⁴⁹

Kým ekonomika agrárnych náčelníctiev bola naturálna (staple finance), v ekonomike náčelníctiev, v ktorých poľnohospodárstvo nebolo hlavným/jediným zdrojom obživy, dochádzalo ku kumulácii a transferu majetkových hodnôt aj na báze náčelníkom riadeného prerozdeľovania prestížnych predmetov (wealth finance), ktoré však pre svoj politický význam statusového atribútu elity náčelníctva boli vylúčené zo sféry bežnej výmeny (nebolo ich možné vymeniť povedzme za potraviny), čím sa stali nedostupnými pre pospolitý ľud náčelníctva.⁵⁰

Pre ekonomiku náčelníctva je príznačné prevládanie tradičného domáceho spôsobu výroby, v rámci ktorého sa uplatňuje (zrejme od neolitu) schopnosť spoločnosti vytvoriť nadprodukt, a ako novinky počiatočná špecializácia remesla a zavedenie redistribúcie. Pôsobenie týchto faktorov je usmerňované tendenciou k maximalizácii záťaže fyzických i psychických síl spoločnosti,⁵¹

⁴⁷ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 210. JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press, 2000, s. 260-261.

⁴⁸ SCHLETTE, F. *Germanen zwischen Thorsberg und Ravenna*. Leipzig – Jena – Berlin : Urania-Verlag 1980, s. 32, 212-213.

⁴⁹ MÚCSKA, V. – DANIŠ, M. – ŠEVČÍKOVÁ, Z. *Dejiny európskeho stredoveku*. I. Raný stredovek. Od 5. storočia do polovice 11. storočia. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 203.

⁵⁰ Bližšie pozri EARLE, T. K. Chieftoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 257-258, 266.

⁵¹ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 212.

ktorej frapantným príkladom môže byť nesmierne náročná výstavba egyptských pyramíd v počiatočnom období starej ríše, keď Egypt ešte nebol „hoto-vým“ štátom, ale skôr náčelníctvom iba postupne sa meniacim na štát.⁵²

S počiatočnou špecializáciou remesiel súvisí výskyt tzv. služobných osád, t. j. priestorovo odlišných koncentrácií výroby rovnakého druhu. Ich prítomnosť u Slovanov azda už v predštátnom období,⁵³ v spoločensky tradičnejších častiach Európy (napr. Frísko, Írsko) v stredoveku, v Afrike (ríše Mali a Songhaj), ba aj na americkom kontinente (u Aztékov a Inkov) naznačuje, že sa tu asi stretávame s fenoménom všeobecnejšieho rázu, charakteristickým pre určitú fázu vývoja výrobných síl, ktorou je podľa Charváta práve náčelníctvo.⁵⁴

Výkon špecializovaného remesla remeselníka neoprávňoval na vzostup po spoločenskom rebríčku náčelníctva. Spoločnosť, naopak, prejavovala snahu organizačne ho začleniť do jestvujúcej spoločenskej štruktúry, udržiavanej predovšetkým putami pokrvného príbuzenstva a tradičnými symbolizačnými postupmi. Vznikali tak rozsiahle socio-profesijné zoskupenia typu – *cum grano salis* – indických kást, ktoré si postupne ako mentálne koreláty svojej existencie vytvárali aj vlastné mytologizované predstavy o voviazanosti spoločností špecializovaných výrobcov do ľudského i mimoludského sveta. Pritom konštitúcia takýchto zoskupení sa netýkala len remeselníkov, ale aj osôb spätých s výkonom iných profesií.⁵⁵ Tento jav bol prítomný napr. aj v predštátnom vývoji aztéckeho *Tenochtitlanu*, na ktorého území sa utvorili polosamosprávne miestne spoločenstvá (*calpultin*) špecializované buď na výrobné, najmä poľnohospodárske činnosti, na administratívne činnosti, alebo na vojenstvo.⁵⁶

Ďalším prvkom ekonomiky náčelníctva je redistribúcia. Tá podľa Earla nespočívala (ako sa domnieval Service) v tom, že mocenské ústredie náčelníctva prerozdeľovalo produkty výroby špecializovaných lokálnych komunít, nachádzajúcich sa jeho území, medzi tieto komunity, pretože tie sa vy-

⁵² CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 214.

⁵³ Na Slovensku sa služobné osady objavili už v období Nitrianskeho kniežatstva a existovali aj vo veľkomoravskom a uhorskom období. Z územia Slovenska sa na prelome 9. a 10. st. rozšírili do Čiech a odtiaľ do Poľska. Porovnaj napr. CAMBEL, S. (red.): *Dejiny Slovenska I* (do roku 1526). Bratislava : Veda, 1986, s. 134-135.

⁵⁴ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 209.

⁵⁵ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 209.

⁵⁶ Bližšie pozri ZANTWIJK, R. van. *The Aztec Arrangement: The Social History of Pre-Spanish Mexico*. Norman : University of Oklahoma Press, 1985, s. 57-93.

značovali úsilím o hospodársku sebestačnosť (a teda v zásade neboli existencne závislé od výrobkov iných komunít), ale v zabezpečovaní produkcie a prerozdelenia statkov, často potravín, slúžiacich ako hmotné zabezpečenie pre náčelníka a elitu a na usporadúvanie verejných hostín,⁵⁷ čiže, povedané všeobecnejšie, na pokrývanie nákladov spojených so správnymi, hospodárskymi a vojenskými, do určitej miery verejnoprospešnými aktivitami náčelníka a s ním spolupracujúcej málopočetnej elity.

Náčelníctvo je vo svojej podstate stále rodovou spoločnosťou, v ktorej už síce existuje určitá diferenciácia, nie však sociálno-ekonomická stratifikácia charakteristická pre štát. To znamená, že obyvateľov náčelníctva spájali príbuzenské/rodové väzby, ktorých súčasťou bol aj náčelník a elita.⁵⁸ V náčelníctve teda ešte neprišlo k pretrhnutiu príbuzenských väzkov medzi „tými, ktorí vládnu“ a „tými, ktorí sú ovládaní“ (t. j. k rozkladu rodového zriadenia),⁵⁹ resp. k vzniku uzavretej vládnucej vrstvy, určitými opatreniami oddelenej od masy pospolitého ľudu (porovnaj napr. zákaz sobášov medzi patricijmi a plebejcami, ktorý zrušila až *Lex Canuleia*), keďže takýto stav už jednoznačne indikuje prítomnosť štátnej organizácie. Na druhej strane, pretrvávajúce genokratickej sociálnej štruktúry (teritorializované rodové spoločenstvá) pri súčasnej existencii „nadorodovej“ permanentnej a centralizovanej mocenskej/politickej superštruktúry (náčelník a elita) naznačuje ambivalentnosť usporiadania náčelníctva: starý spoločenský poriadok je iba prekryvaný, nie odstraňovaný novým, ktorý sa, ako ukazujú konkrétne historické situácie, môže, ale aj nemusí zmeniť na štát. Pritom vystihnúť presný moment jeho prípadnej premeny na štát je komplikované. I. Sellnow z pozície marxistickej orientovanej bádatelky podáva jednoduché, hoci výstižné riešenie: vznik štátu ešte nespája s objavením sa politických inštitúcií v spoločnosti, pretože tieto spočiatku pôsobili skôr povedľa ako namiesto rodových orgánov, ale až s neskorším časovým úsekom, počas ktorého sa politické inštitúcie vzájomne prepojili a vytvorili uzavretý systém (t. j. štátny aparát), ktorý skôr či neskôr definitívne mocensky prevážil nad rodovými orgánmi, čím sa takpovediac oddelil od masy radového obyvateľstva, ktoré potom stratilo možnosť priamo sa podieľať na vykonávaní moci.⁶⁰

⁵⁷ EARLE, T. K. Chieftdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 292.

⁵⁸ Napr. KOTTAK, C. Ph. *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York : McGraw-Hill, Inc. 1991, s. 220-221.

⁵⁹ JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press, 2000, s. 304.

⁶⁰ SELLOW, I. Gentile und politische Institutionen im Prozess der Staatsentstehung: Tatsachen und Theorien. Dargestellt am afrikanischen Beispiel. In: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 24, 1983, s. 39-40.

Spomenutá sociálna diferenciácia sa v náčelníctve prejavovala jednak rozdielmi medzi rodmi ako celkami – spoločensky zaujímal náčelníkov rod najdôležitejšie miesto a ostatné rody sa radili podľa svojho vzťahu k nemu – čím boli k nemu bližšie, tým boli významnejšie,⁶¹ jednak v tom, že náčelník a elita, t. j. blízki príbuzní náčelníka, požívali v porovnaní s nivelizovaným postavením radových obyvateľov „vyšší“, v rôznych smeroch privilegovaný sociálny status.

Ako sa uvádza v citovanej literatúre, okrem príbuznosti s náčelníkom v blízkom stupni upevňovali nadradenú sociálnu pozíciu elity aj náboženské doktríny a ich sprítomňovanie verejnými rituálmi či ceremóniami, ktoré ju súčasne – spolu s celým panujúcim spoločenským poriadkom náčelníctva – legitimizovali, ďalej odvolávajú sa elity na starobylý pôvod či „urodzených predkov“, čoho dobrým príkladom je rodová aristokracia Athén (*eupatridai*) a Ríma (*patricii*), tiež majetnosť elity, jej neúčast' na výrobe (vykonávaní „podradných“ manuálnych prác), jej osobitné práva či jej zoslužobnenie náčelníkom – v náčelníctvach chýbal byrokratický aparát, a preto boli náčelníci v záujme zvládnutia svojej agendy nútení *ad hoc* poverovať členov elity vykonávaním správnych a vojenských úloh. Tieto charakteristiky elity sa, pochopiteľne, v prvom rade vzťahujú na samotných náčelníkov ako exponentov elity.

Elita bola organizovaná buď ako jednotná hierarchická skupina navzájom príbuzných osôb mocensky pôsobiacich na miestnej alebo ústrednej úrovni, alebo heterarchicky, t. j. rozdeľovala sa na viaceré samostatné skupiny spojené iba rituálnym príbuzenstvom (kultom), čo je charakteristické pre africké náčelníctva.⁶²

Pokiaľ ide o úrad náčelníka, zovšeobecňujúco možno konštatovať, že išlo o stálu politickú funkciu, ktorá jej nositeľovi prepožičiavala univerzálnu kompetenciu – náčelník bol najvyšším správnym/výkonným orgánom, sudcom, zákonodarcom, vojenským veliteľom, ako aj kňazom.⁶³ Náčelník mohol vystupovať ako pozemské zosobnenie božstva alebo ako akýsi sprostredkovateľ medzi ľudským a božským svetom. Z hľadiska ideológie/religie náčelníctva nemala tak jeho moc profánne základy (načrtnuté vyššie), ale pramenila z exkluzívnej povahy miesta, ktoré náčelník zaujímal v krajine vnímanej ako, resp. pretvorenej na (napr. výstavbou náboženských objektov) sakrálny

⁶¹ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 212.

⁶² JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press 2000, s. 265-266.

⁶³ Napr. JOHNSON, A. W. – EARLE, T. *The Evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford : Stanford University Press 2000, s. 248.

priestor.⁶⁴ V tejto súvislosti nie je prekvapujúce, že o náčelníkovi sa verilo, že je vybavený nadprirodzenými silami a schopnosťami, čoho známym príkladom je polynézska koncepcia *mana* a s ňou súvisiace náboženské právo *tapu* (*tabu*).⁶⁵

V symbolicko-ideologickej oblasti je pre náčelníctvo charakteristické zavedenie vyšších foriem kultu zvýrazňujúcich rolu náčelníka či povýšenie osoby náčelníka na inkarnáciu podstaty obce. Náčelník zodpovedá za blaho svojho ľudu a v prípadoch jeho vážneho ohrozenia vonkajšími faktormi môže byť postihnutý trestom, pokiaľ jeho opatrenia na ochranu obce nie sú účinné.⁶⁶ Takýmto trestom, ako je to dobre známe z mnohých archaických spoločností, môže byť aj (rituálne) usmrtenie/obetovanie vládcu.⁶⁷ Ako príklad spomeniem osud aztéckeho náčelníka (*tlatoani*) *Chimalpopoca*. Ten sa údajne dobrovoľne rozhodol obetovať svoj život bohom, keď si uvedomil, že sa nedokáže postaviť silnejšiemu protivníkovi – vládcovi mesta *Azcapotzalco*, ktorý tyranizoval jeho ľud.⁶⁸

Zodpovednosť náčelníka za „mier“ v náčelníctve, teda za verejný poriadok, riešenie konfliktov, určitý blahobyť jeho poddaných a pod., je akoby predobrazom rovnakej povinnosti napr. starovekých či stredovekých európskych vládcov. Zabezpečovanie „mieru“ nutne predpokladalo náčelníkovu právomoc trestať osoby narušujúce „mier“, t. j. delikventov. Tá sa mohla realizovať povedzme tak ako v ranej, ešte len postupne na štát sa meniacej franskej spoločnosti (náčelníctve), kde *Pactus legis Salicae* predpisoval zaplatiť polovicu *wergeldu* (tzv. *fredus*) kráľovi z titulu porušenia „mieru“.⁶⁹

Náčelníctvo sa nápadne podobá na tzv. *hodnotársku spoločnosť* (rank society), ktorú americký antropológ M. Fried v r. 1967 vymedzil ako štádium, cez ktoré môže prechádzať spoločnosť postupne sa meniaci z rovnos-

⁶⁴ Bližšie napr. EARLE, T. K. Chieftoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 298-300.

⁶⁵ K tomu pozri napr. BUCKOVÁ, M. *Nábožensko-mytologické systémy Polynézie. Variácie spoločného dedičstva*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta 2007, s. 63-67.

⁶⁶ CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 212.

⁶⁷ Obetovanie vládcov, elit, ale aj obyčajných ľudí bohom je neprehliadnuteľným fenoménom globálnej histórie, ktorý sa pokúšajú vysvetliť (nie ospravedlniť!) viaceré teórie. Pozri napr. HERRMANN-PFANDT, A. Das Menschenopfer. Zur religionswissenschaftlichen Systematik und Deutung eines ungeliebten Phänomens. In: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 50, 1-2, 2009, s. 53-65.

⁶⁸ CLAVIJERO, F. J. *Historia Antigua de México*. México : Editorial Porrúa 2003, s. 124-125.

⁶⁹ BEDNAŘÍKOVÁ, J. Sakralita práva a Pactus legis Salicae. In: *Acta historica Posoniensia* XIII, 2010, s. 17.

társkej (egalitarian society) na stratifikovanú (stratified society). Pre hodnotársku spoločnosť je charakteristické, že mocenské posty, ktorých zastávanie sa spája s prestížou a autoritou, môžu patriť len niektorým príslušníkom takejto spoločnosti, a to vládcovi a jeho príbuzným. Títo hodnotári sa však svojím spôsobom života zásadne neodlišujú od radových príslušníkov spoločnosti. Nemôžu si prisvojovať zdroje výroby, keďže tie zostávajú vo verejnom vlastníctve, a do určitej miery ani nadprodukt, keďže ten sú povinní redistribuovať podľa pravidiel odsúhlasených výrobcami.⁷⁰

Náčelníctvo tiež možno priradiť k typu spoločnosti, ktorá sa označuje ako *segmentárna*. Ide o koncept zavedený ešte E. Durkheimom (na segmentárnu spoločnosť nazerá ako na spoločnosť, ktorej chýba organizovaná koherencia moderných štátnych spoločností) a neskôr rozpracovaný E. E. Evans-Pritchardom (segmentárnu spoločnosť chápal ako voľný konglomerát autonómnych spoločenských jednotiek ako domácností, rodín, rodov, klanov, kmeňov a pod., ktoré nie sú podriadené žiadnej „vertikálne“ nadradenej ústrednej moci). Fikentscher poníma segmentárnu spoločnosť ako sociálny útvar, v ktorom neplatí princíp, že celok je „niečo viac“ (niečo odlišné) ako len obyčajný súhrn jeho častí, resp. ktorému chýba korporatívny charakter tzv. kooperatívnej spoločnosti, t. j. štátu, v ktorom tento princíp umožňuje napr. presadiť vôľu väčšiny aj vo vzťahu k odchyľne zmýšľajúcej menšine (občan v demokratickom štáte musí rešpektovať vládu, aj keď je zostavená zo zástupcov politických strán, ktoré nevolil). Z toho ďalej odvodzuje, že súdržnosť náčelníctva (ako segmentárnej spoločnosti) spočívala na inom princípe, a to na artificioznom vytváraní dojmu, že náčelníctvo je rodinou (v metaforickom zmysle), na ktorej čele stojí náčelník ako „otec rodiny“. ⁷¹ Na často paternalistické správanie náčelníkov poukázal aj Earle.⁷²

Napokon môžeme náčelníctvo ponímať ako druh *kolektivisticky orientovanej spoločnosti*. „Kolektivismus“ (vágnosť tohto pojmu je evidentná) sa mohol špecificky prejavovať uplatňovaním koncepcie kolektívnej trestnej zodpovednosti (*Sippenhaft*),⁷³ ktorá je obzvlášť príznačná práve pre spoločnosti postupne sa transformujúce z predštátneho usporiadania (z fázy náčelníctva) na štát. Spomeňme si v tejto súvislosti povedzme na slávny článok

⁷⁰ Napr. CHARVÁT, P. Náčelníctví či raný stát. In: *Památky archeologické* LXXX, 1989, s. 210. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Slon, 2006, s. 157.

⁷¹ FIKENTSCHER, W. *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 2009, s. 307-310, 318.

⁷² EARLE, T. K. Chieftdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. In: *Annual Review of Anthropology* 16, 1987, s. 298.

⁷³ FIKENTSCHER, W. *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München : Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 322.

*Legis Salicae De crene cruda*⁷⁴ (O hrsti hlíny), ktorý je fascinujúcim dokladom pretrvávania genokratických princípov v ranej spoločnosti Frankov, čo napokon potvrdzuje aj celé znenie článku: *De crene cruda, quod paganorum tempus observabant – O hrsti hlíny, ako to zachovávali v pohanských časoch*, t. j. v predštátnom období.

Záver

Náčelníctvo je nepochybne „životaschopným“ teoretickým konceptom a explanačným modelom, ktorý môže byť zaujímavý aj pre právneho historika či právneho teoretika. Umožňuje presnejšie interpretovať spoločnosti, v ktorých sa takpovediac „nad“ pôvodnou rodovou štruktúrou začala formovať sociálna skupina elity a ústredná vláda predstavovaná náčelníkom, no v ktorých sa ešte neobjavila sociálno-ekonomická stratifikácia ani inštitucionalizovaný správny/donucovací aparát. Zaradenie konceptu náčelníctva do pojmovej výbavy vedy dejín štátu a práva môže byť o to užitočnejšie, že spoločnosť náčelníctva aj napriek zrejmemu rozporu vo svojom vnútri, vyplývajúcom z koexistencie, resp. kontraexistencie dvoch protichodných platforiem – aristokratickej (náčelník plus elita) a demokratickej (pospolitý ľud), nemusela nastúpiť na cestu predpokladanú marxistickou dialektikou a „zákonite“ sa premeniť na novú, „vyššiu“ formu – štát, čo náčelníctvu prepožičiava status samostatného štádia vývoja, resp. svojbytného typu sociálno-politickej organizácie (a nie iba akejsi tranzitívnej fázy medzi predštátnou spoločnosťou a štátom, hoci v mnohých konkrétnych historických prípadoch splnilo náčelníctvo aj túto funkciu). V prospech zaradenia hovorí aj značná rozšírenosť náčelníctiev v priestore a čase.

Prihovám sa však nielen za to, aby sa pojem „náčelníctvo“ stal súčasťou slovníka právnych historikov či právnych teoretikov, ale aj za rozšírenie poznatkovej bázy právnej histórie o poznatky o náčelníctvach (aspoň na pedagogické účely), keďže ide o údaje vypovedajúce o úplných „prapočiatkoch“ verejnej moci a práva a o ich mnohorakých väzbách na ekonomiku, sociálnu organizáciu, ideológiu i nadprirodzený svet. Tieto poznatky, ako sa domnievam, môžu napomôcť pochopenie raných i neskorších štátov, v ktorých prvky náčelníctva často úplne nezanikli, ale sa v nich s určitými premenami (napr. „skomplikovanie“ ideológie legitimizujúcej postavenie a činy panovníka) zachovali ako viac či menej silná „ozvena minulosti“, čo obdobne platí aj o práve týchto štátov.

Recenzent: prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.

⁷⁴ ECKHARDT, K. A. (Hg.) *Lex Salica*. 100 Titel – Text. Weimar : Hermann Böhlau Nachfolger, 1953, s. 238-241.

VYŠNÝ, Peter. The concept of chiefdom and the pre-state society. In: *HISTORIA ET THEORIA IURIS*, Vol. 2, 2010, No. 4, p. 107-126.

This is a paper on the anthropological concept of chiefdom and its possible importance for the theory and terminology of the history of state and law. It contains a general characteristic of chiefdoms based on a review of specialized literature. The main features of chiefdom are illustrated on concrete historical examples.

Chiefdoms in their most fundamental characteristics represent the final stage of development of the egalitarian, pre-state (stateless) societies in which embryonic forms of elements with a high development potential are embedded within a more or less stable matrix of the traditional society texture. Chiefdom societies are capable of producing surplus. The nascent specialized professions and, later on, arts and crafts do not entitle their bearers to a free movement up the social ladder. Instead of this, societies of the chiefdom type confine the specialists within large socio-professional groups. Redistribution practices, which will once grow into taxation systems, siphon off the surplus in the direction of the social centre which, however, must take into consideration the public opinion in disposing of the amassed goods. Collective property of means of production is prevalent. The economic power of social centres rests on funds of mobile goods, mobilized from the citizenry on the basis of a generally acknowledged system of mutual obligations, which are frequently defined in religious terms. From the viewpoint of public power, chiefs are partners for their communities. The significance of the chiefly offices is reflected by the hierarchy into which the blood-related social groups are aligned with respect to the chiefs – the closer to the chiefs, the more prestigious positions. New social facts soon result in symbolic reflections. Either the foremost cultic roles are entrusted to the chiefs, or the chiefs themselves are viewed as persons abounding in superior powers and embodying the quintessence of the given chiefdom. Even at this level, however, they cannot escape their responsibilities to the citizenry. If their superior powers prove to be ineffective, they may be liable to sometimes very drastic sanctions (ritual execution). All these features make up a continuous development potential oriented by the general tendency to maximize the output of social organs, which, under certain conditions, may open for the chiefdom in question the way to statehood.